

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — розвиток середньовічної освіти та культури в країнах Західної Європи.

МІСЦЕ ДІАЛЕКТИКИ В ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ АЛКУЇНА ЙОРКСЬКОГО

Проаналізовано науковий потенціал діалектики в середньовічній системі тривіуму та квадріуму, його головний продукт — високу логічно-мовленнєву культуру випускників Турської та Ахенської шкіл.

Ключові слова: науково-практичний потенціал, освітні системи, технологічний компонент філософської моделі, місце діалектики у вільних мистецтвах.

Перехідні періоди в історії цивілізації характеризуються зміною філософських парадигм, бо з попередніми культурними моделями гинуть і колишні цінності, суспільні орієнтири, методологічні підходи та технологічні навички, прийняті в науковому світі в межах встановленої традиції у визначений період часу. Перехід до наступної моделі мислення відбувається не відразу. Та завжди в такі перехідні епохи знаходяться люди, які намагаються узгодити попередні надбання з новим світоглядом, новим запитом суспільства щодо науки. Вони здійснюють її реновацію — (від лат. *renovatio* — оновлення, відновлення), комплексну реконструкцію знання із метою відбору з нього тих компонентів, що не застаріли і в умовах іншої цивілізації.

Ми живемо в перехідну епоху формування нового типу культури, нових суспільних відносин, нової парадигми освіти, тому наша епоха має багато спільного з тими процесами, що відбувалися у постантичну добу на територіях колишньої Римської імперії, коли християнськими діячами створювалася нова модель культури. Вони намагалися узгодити науково-педагогічні традиції минулого з

новим християнським баченням світу. Тому ми повинні врахувати їхній позитивний досвід.

Такою наукою, що мала перспективи для розвитку в середньовічну епоху, стала діалектика, а одним із учених, котрий спробував здійснити реконструкцію античного знання і пристосувати його до нових умов, був Алкуїн Йоркський.

На думку Ф. Кемпбела, часом народження та формування діалектики як особливої галузі науки є не Античність, а Середньовіччя [1, с. 168]. На це чомусь ніхто поки що серйозно не звертав належної уваги. У Нові часи знання середньовічної філософії було досить поверховим, а ставлення до неї як «до служниці теології» — зневажливим. Середньовічні філософи писали латиною, яка пізніше виявилася доступною далеко не всім гуманістам. Від часів Галілея наука почала активно використовувати не латину, а національні мови. Діалектичну логіку ніхто не пов'язував ні з принципом триєдності, наслідком якого вона, по-суті, стала, ні з релігійним тлумаченням процесів історії людства, викладених латинською мовою. Із токи зору А. Фортунатова, про таке завдання державної важливості, як діалектика в добу викладацької діяльності Алкуїна, слід розповісти детальніше [4, с. 25].

Вивчення діалектики в системі середньої та вищої освіти рубежу раннього і класичного Середньовіччя було тією складовою навчання, завдяки якій передбачалося достатньо швидкими темпами підготувати універсальних спеціалістів у галузі освіти з аристократичного варварського середовища, щоб у майбутньому не виникало потреби звертатися за допомогою до Риму чи Візантії. Молодим королівствам були потрібні власні кадри, здатні заключати угоди, підписувати договори, вести історичні хроніки вже не в усній, а в письмовій традиції. Для вирішення нагальних на той час проблем міжнародної політики мали бути в кожній країні вітчизняні дипломати, бо «освічені іноземці» часто зраджували, тому їх уважали ненадійними.

Вітчизняні й зарубіжні філософи історики та культурологи (Ф. Кемпбел, А. Лосєв, Б. Рамм, Ю. Павленко) намагалися переглянути традиційний погляд на зміни в парадигмі науки впродовж раннього Середньовіччя [1, с. 25]. Тому сьогодні дивитися на освіту як на застиглу шкільну систему, позбавлену внутрішніх зв'язків зі Стародавнім світом та Новими часами, далі не варто. Навіть побіжний

перегляд тих джерел, які наводяться зараз у якості прикладу з історії філософії, свідчить, що в ту епоху незмінно вирувало соціально-політичне життя, еволюціонували та змінювалися освітні орієнтири. Особливо це яскраво простежується в загальнокультурному, науковому та релігійному житті. Тому на питання про те, що таке алкуїнівська діалектика як головна наука того часу, котра пов'язували тривіум у квадріум і готувала до вивчення філософії, теж не може бути дано однозначної відповіді.

Стиль мислення кожної епохи є системою її наукових традицій. Ці традиції спочатку складаються стихійно, вони до кінця не усвідомлюються або приймаються як належне представниками освіти того часу, і лише в межах наступної епохи починають усвідомлювати й аналізуватися (найчастіше, підлягати нищівній критиці). Отже, наукове мислення середньовічних філософів користувалося власною, виробленою в межах своєї доби системою вчених традицій. Тому науковці епохи Відродження та Нових, що різко протиставили себе середньовічним мислителям, почали стверджувати, що останні були догматичними, авторитарними, «застійними» педагогами.

Автор статті ставить за мету дослідити особливості конструктивно-мовної діалектики в освітній системі Алкуїна Йоркського тому, бо саме вона склала підґрунтя для ствердження філософії в середньовічних університетах.

Флакк Альбін (Алкуїн Йоркський, 730-804 роки), улюблений учень Егберта Йоркського, не був винахідником чогось принципово нового. Народившись недалеко від Йорку (Нортумбрія) в знатній англосаксонській родині, він отримав найфундаментальнішу для тих часів освіту. У 778 році після смерті Егберта Йорського Алкуїн очолив його школу. По дорозі до Риму, в Пармі, вченому довелося зустрітися з Карлом Великим і ця зустріч суттєво змінила останні два десятиліття його дещо одноманітного життя. Після бесіди з Алкуїном король був дуже вражений всебічною освіченістю вченого, його загальною ерудицією. Наступного дня Карл запросив і навіть умовляв Алкуїна прибути на службу до його палацу [4, с. 26].

У 782 році Алкуїн разом зі своїми чотирма кращими учнями Йорської школи (серед яких був Сігульф, у майбутньому св. Сігульф) прибув до Франкського королівства. Вже немолодий, 52-річний учений розгорнув тут бурхливу діяльність. Цьому сприяли за-

гальні умови Ахенівського палацу: стабільне становище Алкуїна в якості придворного вченого дуже відрізнялося від тих політичних протиріч, від яких потерпала Англосаксонська держава в останній чверті VIII століття через постійні війни зі скандинавами. Алкуїн спонукав Карла до будівництва собору в Ахені та єпископальної школи при ньому на зразок Йоркської. Саме під його впливом за наказом короля був побудований костел в Ахені. Вченим-ченцям король віддав розпорядження розробити граматику французької мови. Алкуїну він наказав очолити школу та допомогти з підручниками з риторики та діалектики.

Активна вчена і викладацько-просвітительська діяльність Алкуїна сприяла тому, що від 793 року двір Карла Великого став не лише головним культурним осередком Франкської держави, а й інтелектуальним центром усієї Європи. Тут Алкуїн написав два своїх найвідоміших твори — «Про розум душі» та «Діалектику». Трактат «Про розум душі» став першою західноєвропейською працею, присвяченою проблемам діалектики й людської психології в поєднанні і останнім твором вченого [3, с. 105].

Алкуїна поховали в Турі в церкві святого Мартина. На плиті над його могилою зберігся напис: «Нині тут покояться одні залишки. Алкуїном я звався і мудрість любив. Нехай це пам'ятає той, хто читає молитви за мою душу».

Загально визнано, що саме спадщина Алкуїна Йорського дала найдосконаліший зразок ранньосередньовічної діалектики, тому ми детально на ній зупинимося. Серед його праць філософського та богословського характеру, виділяємо досить чіткий за винятком окремих деталей учений трактат «Про діалектику» [1, с. 41].

Алкуїн чітко поділив логіку на риторику та діалектику. Стоїчні витоки з Античності тут очевидні. Його діалектика мала виключно конструктивно-мовний характер. Визначені Марціаном Капеллою сім вільних мистецтв в Алкуїна найкраще структуровані. А те, що сім вільних мистецтв є стовпами божественної премудрості, про які йдеться в Біблії, і що всі вони повинні спиратися на Священне Писання, зрозуміло й так. Діалектика, виходячи з вище сказаного, також є священною, божественною наукою.

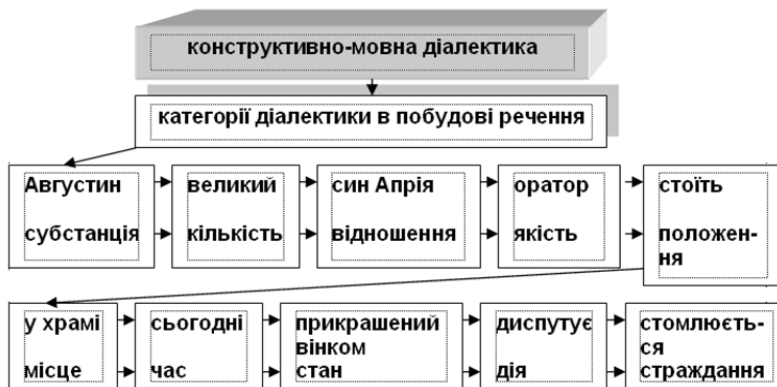
Розглянемо зміст теорії діалектики у Алкуїна. Вона складається зі вступу, категорій, силлогістики, визначення, топіки та тлу-

мачення. У вступі (isagogae), ми знаходимо відтворення Алкуїном знаменитого вчення Порфірія про п'ять основних категорій: рід, вид, відмінність (differentia), істотна ознака та випадкова (або чужа) ознака. Тому стає зрозумілим, чому Алкуїн назвав цю частину своєї діалектики тим же терміном, що і Порфірій своє «Введення до категорій Аристотеля». Порфірій та Алкуїн багато говорять про тотожність і про різницю цих п'яти категорій (протилежності). Зауважимо, що за своїм змістом перша частина діалектики у Алкуїна ідентична першій частині праці Марціана Капелли. Друга частина діалектики Алкуїна присвячена вченню про категорії, запозичені з однойменного аристотелівського трактату [3, с. 111].

Після попередніх зауважень Алкуїн установив дві основні категорії — «субстанції» («те, що виступає тією чи іншою основою у власному сенсі слова» та «акциденції» («те, що приписується субстанції»). Акциденцій всього дев'ять, так що в поєднанні їх із субстанцією утворюється десять основних категорій. Такими є: кількість (довжина, ширина і глибина), відношення, якості тіл і станів духу (тут чотири стани: афект як чеснота чи гнів; «природна можливість», *potentia naturalis* — пасивні якості, *passivae qualitates* — білизна, темнота; форма та фігура — трикутник або опукла поверхня; дія та страждання (*Facere et pati*); положення або стан тіла («сидить», «стоїть»); місце і час; володіння чим-небудь, або статки (*habere*). Вказувалося на вісім видів цієї акциденції [4, с. 34].

Схема 1.

Конструктивно-мовна діалектика в освітній системі Алкуїна

В якості загального прикладу для своїх категорій діалектики Алкуїн наводить таку фразу: «Августин (субстанція), Великий (кількість) оратор (якість), син такого-то (відношення), стоїть (положення) у храмі (місце) сьогодні (час), прикрашений вінком (Стан), диспутує (дія), стомлюється (страждання) [4, с. 35].

Цікавою в педагогічному сенсі є третя частина діалектики, бо тут Алкуїн розглядає чотири види протилежностей: Протилежність у строгому сенсі слова (мудрість — дурість), відносна (більше — менше), у сенсі володіння та позбавлення (Бачити — бути сліпим), утвердження і заперечення (так — ні). Це вчення про протилежності Алкуїн визначає ясно й чітко. Далі в Алкуїна аналізується теорія силогізму — найкращою форми аргументації та доказу. Дедукція є для Алкуїна найнадійнішою формою аргументації й доказу.

Такі ж висновки ми можемо зробити, проаналізувавши четверту частину діалектики — про теорію визначення. Визначення, за Алкуїном, є коротка оповідь про який-небудь предмет, характеристика його сутності, що вирізняє предмет серед інших. Подібне розуміння визначення дійсно виходить із логіки, а не з граматики. Однак, серед п'ятнадцяти типів визначень, на які вказує Алкуїн, більшість пов'язано з мовним розумінням діалектики.

П'яту частину діалектики вченого становить теорія топіки (теорія тих областей думки або дійсності, які є джерелом для доказу). Тут у якості прикладу наводиться й словоутворення (наприклад, *scriptor* від *scribo*), і взаємні переходи від роду до виду, зроблено висновки з подібності, відмінності від протилежного, попереднього та наступного, зі спільно існуючого, зі спростування, із загальних причин, з особливих станів духу і з порівняння.

Шостий і останній розділ діалектики має в Алкуїна досить дивну назву — *de perihermenus*. Невідомо, чи це пояснюється недосконалим знанням Алкуїна грецької мови, чи свідомим створенням нового діалектичного терміна. Однак, зміст останнього шостого розділу діалектики у вченого значною мірою співпадає з указаним трактатом Аристотеля. З іншого боку, саме тут остаточно з'ясовується граматично-формальна природа діалектики Алкуїна. Усіх таких «ілюмінацій» (малюнків) Алкуїн налічує сім: *nomen, verbum, oratio, enuntiatio, affirmatio, negatio, contradictio*. Отже, тут мова йде про іменники та дієслова, про пропозицію і її види, а останні три термі-

ни — твердження, заперечення й протиріччя — теж мають логічно-граматичний характер.

В Алкуїна діалектика є не що інше, як вчення про мову. Та все ж це не конкретне мовознавство, не фонетика, не морфологія та граматики, а основні й конструктивні принципи мовної галузі [4, с. 37].

За такого підходу до діалектики в Алкуїна зустрічаються випадки, коли залишається неясним, що розглядається в діалектиці — граматичне або логічне явище? В одних випадках (у вступі) діалектика наближається до логіки, в інших же, коли Алкуїн аналізує частини мови, діалектика майже не відрізняється від граматики. Мабуть, процеси мислення та мови настільки глибоко ототожнювалися у всіх ранньосередньовічних педагогів, що у них навіть і не виникало питання про принципову різницю того й того.

Ось як Алкуїн сам визначає суть діалектики: «Вона є раціональною дисципліною пошуку, визначення та викладу, що має також можливість відрізнити істинне від помилкового». (*Disciplina rationalis quaerendi, diffiniendi et disserendi, etiam et vera a falsis discernendi potens*) [5, с. 100]. Обидва підручника — з риторики й діалектик — були складені Алкуїном в діалогічній формі, де розмірковують — Алкуїн-вчитель і Карл-учень.

Цікава і організація Алкуїном навчального процесу в школах Ахена і Тура. Із щоденника Валахфріда Страбона видно, що на курс граматики відводилося близько чотирьох років (такою була фундаментальна підготовка до сприйняття риторики та діалектики). Після закінчення чотирьох років вивчення граматики, для того щоб перейти до наступного предмета, учні зобов'язані були пройти “випробування”: «У заняттях настав час, коли всі, які переходили з граматики в риторику, піддавалися з цього приводу остаточним випробуванням ... В призначений день домінує Ерлебальд прийшов з іншими вчителями внутрішньої школи у великий зал нашого будинку і сам пропонував кожному з нас по кілька запитань про предмети, які ми вивчали, і про письменників, яких читали. З останніх ми повинні були наводити приклади на кожне правило. Від нас був потрібний так само звіт про оповідання з біблійної історії Старого і Нового Завіту, прослуханих нами за ці чотири роки, і понад те про сенс і призначення їх» [1, с. 67]. Після закінчення “випробувань” починалися канікули.

Наступні два роки вивчали риторику й діалектику. Один рік був присвячений вивченню правил риторики і діалектики: «Після цього всю зиму ми вивчали й засвоювали правила риторики і діалектики, котрі ми слухали і закріплювали в своїй пам'яті за останні два роки. Вправи ці були подвійні: спочатку усні, а потім письмові» [1, с. 69]. І лише після складання двох іспитів із цих предметів учні переходили до «нового кола навчальних предметів, другого його ступеня» — квадріума. Отже, на вивчення предметів тривіуму в Турській ті Ахенській школах Алкуїна виділялося шість років, а на підготовку до сприйняття риторики й діалектики — чотири роки. Це був і не такий вже малий термін як для тих часів.

Звертаючись до своїх вихованців, Алкуїн казав: «Вивчайте науки. Нехай через них пройде ваша мудрість, о любі мої діти, доки більш дорослий вік і нові духовні сили не дозволять вам підійти до вершини всього — Святого Писання. Озброївшись, ви станете пізніше нездоланими захисниками Престолу Господнього і ствердите еляями нашу єдину істинну віру!» [3, с. 92].

Таким чином, науковий потенціал діалектики як головної науки для системи навчання в кафедрально-єпископальній школі важко переоцінити. Діалектика Алкуїна Йоркського передбачала логічне поєднання першого етапу навчання (тривіуму) з другим — квадріумом, формувала розвинене абстрактне мислення, здатність логічно й гарно говорити, усвідомлюючи закони мови.

За умов входження України до європейського освітнього простору особливо актуальним стає дослідження витоків освітньої парадигми сучасної освіти західноєвропейського зразка, її наукового потенціалу. Для держав, об'єднаних Болонською конвенцією, необхідно розуміти доцентрові тенденції в інтеграційних процесах, які свого часу призвели до утворення Євросоюзу з єдиною системою освіти. Тому дана проблема є перспективною, не вичерпана тими дослідженнями, що є на сьогоднішній день. Висока логічно-мовленнєва культура, яка стала продуктом вивчення діалектики, сьогодні помітно занепадає. Тож варто звернутися до попереднього досвіду.

Література

1. Кемпбел Ф. Историческая сущность категории «университет» / Ф. Кемпбел. — Л. : Изд-во ЛГУ, 2003. — 185 с.

2. *Лосев А. Ф.* Средневековая диалектика / Алексей Федорович Лосев. — М. : Наука, 1992. — 380 с.

3. *Рамм Б. Я.* «Каролингское Возрождение» и проблемы школьной образованности в раннем средневековье / Б. Я. Рамм // Учёные записки Ленинград. пед. ин-та им.М.Н.Покровского, 1940. — Т. 5. — С. 89-115.

4. *Фортунатов А.А.* Алкуин как деятель Каролингского Возрождения / А. А. Фортунатов // Учёные записки Московского гор. пед. ин-та. — М. : МГПИ, 1941. — Т. 3. — Вып. 1. — С. 26-46.

5. *Фортунатов А. А.* К вопросу о педагогической литературе раннего средневековья / А. А.Фортунатов // Западноевропейская средневековая школа и педагогическая мысль. — М. : Наука, 1990. — С. 75-108.

Цебрій І.В.

**МЕСТО ДИАЛЕКТИКИ
В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ АЛКУИНА ЙОРСКОГО**

Проанализировано научный потенциал диалектики в средневековой системе тривиума и квадриума, его главный продукт — высокую логически-речевую культуру выпускников Турской и Ахенской школ.

Ключевые слова: научно-практический потенциал, образовательные системы, технологический компонент философской модели, место диалектики в свободных искусствах.

Tsebriy I.V.

**PLACE DIALECTIC
IN THE EDUCATION SYSTEM OF ALCUIN OF YORK**

Analyzed the scientific potential of the dialectic in the medieval trivium and quadrivium system, its main product — a high voice and logically culture graduates cathedral-episcopal culture graduates Episcopal cathedral-schools of Tur and Achen.

Key words: scientific and practical potential, educational systems, the technology component of the philosophy model in place of the dialectic of Liberal Arts.

Надійшла до редакції 28.03.2012 р.